

Sabina Jelenc Krašovec, Sonja Kump

ŠIRJENJE SOCIALNIH MREŽ STAREJŠIH LJUDI S POMOČJO IZOBRAŽEVANJA

UVOD

V okviru raziskovalnega projekta »Socialna integracija starostnikov v Sloveniji«¹ proučujemo stopnjo socialne integracije starejših odraslih s pomočjo analize socialnih mrež; ti so vir socialne opore starejših odraslih na ravni lokalne skupnosti in na individualni ravni. V metodološko kompleksno zasnovanem raziskovalnem projektu bomo identificirali potrebe po zagotavljanju socialne opore in vzpostavljanju socialnih mrež tudi skozi alternativne možnosti izobraževanja starejših odraslih. Da bi lahko v nadaljevanju raziskave pripravili model širjenja socialnih mrež s pomočjo izobraževanja, moramo dobro poznati izobraževalno ponudbo in dejansko vključevanje starejših odraslih v izobraževanje.

V novejših razpravah lahko zasledimo razločevanje socialnih mrež na dva tipa: mreže socialne opore in skupnostne mreže (Mandič, Hlebec 2005: 265). Mreže socialne opore ali osebne mreže dajejo posamezniku različne vrste neformalne pomoči in opore. Skupnostne mreže pa so usmerjene na kolektivno oz. skupnostno raven, k artikuliranju skupnih kolektivnih problemov in rešitev. Pomembno vlogo pri vzpostavljanju in krepitvi socialnih mrež ima kolektivno učenje, zlasti učenje drug od drugega, ko lahko udeleženci tega učenja izrazijo, izmenjajo in razširijo svoje izkušnje in znanje. V istem interaktivnem procesu, t. i. »procesu socialnega učenja«, se oblikujejo individualne in kolektivne identitete. Teorija kolektivnega učenja (in razvoja kolektiva,

skupnosti) torej vključuje individualne in skupinske komponente (Kilgore 1999). Individualne komponente so identiteta, občutek povezanosti in zavest. Komponente kolektivnega razvoja pa vključujejo kolektivno identiteto, skupinsko zavest, solidarnost in organiziranost. Po Kilgorinem mnenju moramo individualno in kolektivno videti kot dialektično totalnost. Na podoben način v kontekstu skupnostnega izobraževanja (*community education*) obravnavamo izobraževanje starejših prebivalcev, ki naj bo usmerjeno v krepitve moči posameznika in lokalne skupnosti (Crowther, Galloway, Martin 2005).

Zadnje raziskave kažejo, da so za starejše v Sloveniji še vedno najpomembnejše neformalne socialne mreže, še zlasti tiste, ki jih sestavljajo sorodniki in partner (Hlebec, Kogovšek 2003, Hlebec 2004); raziskave tudi kažejo, da izginjajo skupnostne vezi (Dragoš, Leskošek 2003, Mandič, Hlebec 2005), ki jih bo treba v prihodnosti spet okrepiti. Prav zato bodo verjetno programi skupnostnega izobraževanja in drugih oblik izobraževanja za starejše v prihodnosti pridobivali pomen, saj lahko pomembno zmanjšajo družbeno izključenost starejših odraslih.

Namen prispevka je osvetliti vlogo in pomen izobraževanja za starejše kot izredno pomembne podporne in spremljevalne dejavnosti za vzpostavljanje mrež socialne opore starejših in pomembnega dejavnika vključevanja starejših v družbo. Najprej bomo predstavili razvoj ponudbe izobraževalnih programov za starejše v Sloveniji. Na podlagi sekundarne analize podatkov treh raziskav (1987, 1998 in 2004) o udeležbi odraslih prebivalcev Slovenije v izobraževanju bomo predstavili udeležbo starejših prebivalcev, kar je izhodišče za nadaljnje kvalitativno raziskovanje.

¹ Temeljni raziskovalni projekt »Socialna integracija starostnikov v Sloveniji« poteka od leta 2004 v okviru centra za proučevanje družbene blaginje pri fakulteti za družbene vede. Končan bo v letu 2007. Vodja projekta je Valentina Hlebec.

ZA VEČJO SOCIALNO VKLJUČENOST

Izobraževalna gerontologija poudarja pomen izobraževanja pri zmanjševanju marginalizacije starejših odraslih, ki nastaja pod vplivom ekonomskih, socialnih, političnih in kulturnih dejavnikov v družbi. Povezuje področje izobraževanja odraslih in socialne gerontologije ter pojasnjuje, da je izobraževanje v starosti odvisno od posameznikovega izobraževanja skozi celoten življenjski cikel (Erikson 1994, Sugarman, Woolfe 1997, Glendenning 2000).

Socialne in ekonomske institucije postavljajo skupine prebivalstva, ki se niso uspele prilagoditi novim zahtevam, v neenak položaj in odvisnost, tako da izgubljajo moč in vpliv. S staranjem se obstoječe pomanjkljivosti, povezane z družbenim razredom, spolom ali raso, še zaostrujejo (Elmore 1999: 10). Stališča do starejših ljudi največkrat niso razumsko utemeljena, temveč vsebujejo kulturno in socialno prenosljive stereotipe, ki so splošno sprejeti in generalizirani ter vplivajo na to, da niso več upoštevane značilnosti posameznika, temveč značilnosti starejših odraslih kot skupine. Izobraževalna gerontologija teh problemov sicer ne more rešiti, daje pa priložnost starejšim odraslim, da si ponovno pridobijo pravice, ki so jih izgubili.

Elmore (*ibid.*) ugotavlja, da ima izobraževanje starejših odraslih podoben moralni status kot zdravstveno varstvo starejših in je javna dobrina. Izobraževanje starejših odraslih pomaga razumeti spreminjanje medgeneracijskega vrednostnega sistema in spodbuja medgeneracijsko tolerantnost, zmanjšuje socialno diskriminacijo in izključevanje ter krepi večšine starejših odraslih za politično, socialno in skupnostno delovanje. Izboljšanje izobraževalnih in kulturnih pogojev za starejše je potrebno predvsem zato, ker izobraževanje predpostavlja izboljšanje kakovosti posameznikovega življenja in ohranjanje njegove dejavne vloge v družbi.

Izobraževanje starejših odraslih je ta čas v političnem smislu obrobna dejavnost, kar se kaže tako glede financiranja kot sistemske ureditve tega vprašanja. Zato bi bilo nujno zagotoviti večstransko strokovno in politično podporo izobraževanju starejših odraslih. V zadnjem času je vse pomembnejša kritična izobraževalna gerontologija, ki zagovarja stališče, da starejši odrasli sami nadzirajo svoje mišljenje in učenje, poleg tega pa imajo pravico do nadaljnjega razvoja, spraševanja

in razmisleka o tistem, kar že vedo, ali pa o novih vsebinah. Formosa (2002) poudarja pomen uresničevanja načel kritične gerontologije, ki poudarja izvajanje ustrezne politike, in zavrača stališče, da lahko starejše osebe pridobivajo moč s katero koli vrsto izobraževanja. Formosa opozarja, da je treba z izobraževanjem doseči različne segmente starejših ljudi; poudarek naj bi bil na spodbujevalcih izobraževanja, ki so sami starejše osebe, poleg tega bi bilo treba vključiti tudi kulturo samopomoči. Končno je v prakticanju kritične gerontologije treba zavzeti vlogo »progresivnega« gibanja, vključno s antihegemonskimi dejavnostmi.

Raziskave, ki se ukvarjajo s staranjem in vlogo različnih dejavnosti v tem procesu, kažejo, da dobiva učenje in izobraževanje vse pomembnejše mesto v celostni ponudbi za starejše. Poleg antropoloških, andragoških in socioloških raziskav tudi medicinske raziskave potrjujejo pozitivni vpliv izobraževanja v starosti na zdravje, socialno dejavnost starejše osebe in njene možnosti pridobivanja in ohranjanja moči in vpliva (Glendenning 2000, Cusack, Thompson 1998, Cusack 1999). V družbi, ki se vedno bolj stara, je pomembno tudi z izobraževanjem spreminjati odnos do starosti, staranja in starih ljudi. S pomočjo izobraževanja naj bi prišlo do premika v razumevanju starosti kot »preostanka« neaktivnega, družbeno marginalnega življenja k iskanju pozitivnih potez in pogojev, k »uspešnemu staranju« kot priložnosti za razvoj potencialov starejših odraslih in za njihovo sodelovanje v ekonomskem, kulturnem, političnem in družbenem življenju v skupnosti.

V SLOVENIJI

Kako so se v Sloveniji razvijali izobraževalni programi za starejše in med katerimi možnostmi izobraževanja lahko danes starejši odrasli izbirajo?

V Sloveniji se je izobraževanje, namenjeno izključno starejšim odraslim, začelo leta 1984. V letu 1986 so prostovoljci v okviru andragoškega društva in na pobudo Ane Krajnc postavili temelje današnji univerzi za tretje življenjsko obdobje, ki sedaj deluje v sklopu samostojnega društva (Findeisen 1999, Krajnc 1992, 1999). Danes v Sloveniji deluje 31 krajevnih univerz, v katerih se uči več kot 17.000 starejših odraslih. Število učnih skupin in število udeležencev iz leta v leto narašča, kar kaže na velik interes starejših odraslih za izobraževanje in hkrati na pomanjkanje tovrstne

ponudbe. V okviru univerz za tretje življenjsko obdobje se lahko udeleženci učijo različne vsebine, med drugim umetnostno zgodovino in arheologijo, spoznavajo glasbeno umetnost, zgodovino, književnost, psihologijo, astronomijo, kaligrafijo, se učijo računalništva, tujih jezikov in drugih zanimivih vsebin (www2.arnes.si/~ljditzo/zgodovina.htm). Med študijske dejavnosti univerze za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani so uvrščene med drugim tudi take vsebine: izobraževanje starejših odraslih za samozaposlitev, izobraževanje za prostovoljno delo v nevladnih organizacijah, izobraževanje starejših odraslih in javnosti za spreminjanje položaja starejših odraslih v družbi in za dejavno sožitje z drugimi generacijami, svetovanje starejšim odraslim za življenje in reševanje življenjskih vprašanj, izobraževanje mentorjev starejših odraslih itn.

Za izobraževanje starejših odraslih so pomembne tudi nekatere druge organizacije in programi, ki niso namenjeni izključno izobraževalni dejavnosti. Sem sodi izobraževanje v društvih, klubih in drugih prostovoljskih organizacijah (npr. v društvih upokojencev). Različna društva imajo v svoje temeljne dejavnosti vključenih veliko izobraževalnih vsebin in na različne načine spodbujajo svoje člane k vseživljenjskemu učenju. Zlasti v društvih, ki združujejo ljudi s kroničnimi boleznimi, je sekundarna vseživljenjska rehabilitacija ključnega pomena za ohranjanje zdravja in kvalitetno življenje, hkrati pa je za člane pomemben vir socialnih dejavnosti. V številnih društvih so starejši odrasli večji del članstva.

Dotatne nove možnosti izobraževanja za starejše odrasle so se v Sloveniji pojavile zlasti po letu 1990. Taka možnost so študijski krožki, ki so zaradi načina dela in vsebinske prožnosti zelo primerni tudi za starejše. Teme so pogosto vezane na ljudsko izročilo, navade in običaje, ki jih mladi ne poznajo več; tako lahko s prenašanjem znanja in izkušenj s starejše na mlajšo generacijo spodbudimo medgeneracijsko sodelovanje in pomoč. V Sloveniji se je oblikovalo omrežje študijskih krožkov, ki jih izvajajo zlasti ljudske univerze, univerze za tretje življenjsko obdobje in javne knjižnice, pa tudi številne druge organizacije. Zaradi narave njihovega delovanja (krožki so ena najbolj demokratičnih oblik učenja) jih lahko vpeljemo v najrazličnejše organizacije, kjer bodisi bivajo bodisi delujejo starejši.

Skoraj vse izobraževalne organizacije izvajajo izobraževalne programe, v katere se lahko vključijo tudi starejši odrasli, večinoma pa nimajo

posebnih programov za starejše odrasle. Tako je tudi z ljudskimi univerzami (javne organizacije za izobraževanje odraslih), med katerimi pa nekatere izvajajo programe univerze za tretje življenjsko obdobje in študijske krožke.

Pri prizadevanjih za širjenje mrež socialne opore imajo pomembno vlogo različni programi izobraževanja, ki potekajo v skupnosti. V svetu se uveljavljajo različne alternativne oblike izobraževanja v lokalni skupnosti, ki jih tradicionalna izobraževalna ponudba ni poznala; to so npr. medgeneracijski programi, ki dopolnjujejo različne oblike skupnostnega izobraževanja in prostovoljnega dela ter zmanjšujejo socialno izključenost starejših odraslih. V zadnjem času se tudi v Sloveniji pojavljajo medgeneracijski programi, ki povečujejo sodelovanje med generacijami, hkrati pa krepijo socialne mreže starejših odraslih. S pomočjo medgeneracijskih skupin starejši odrasli zadovoljujejo nematerialne socialne potrebe, srednja generacija se pripravlja na lastno kakovostno starost, mladi pa odkrivajo modrost življenja pri starejših odraslih. V medgeneracijskih programih lahko starejši odrasli postanejo pomembna podpora ostalim, spodbujajo druge pri učenju, osebnostnem razvoju in aktivnem družbenem življenju (Midwinter 1997). Kljub temu, da v Sloveniji glede ponudbe medgeneracijskih programov izobraževanja zaostajamo, imamo nekaj organizacij, ki razvijajo tovrstne programe. Zveza medgeneracijskih društev za kakovostno starost, Združenje za socialno gerontologijo in gerontogogiko Slovenije, gerontološko društvo, še zlasti pa Inštitut Antona Trstenjaka z različnimi programi, zlasti pa z izobraževanjem prostovoljcev, razvijajo sodobno socialno mrežo medgeneracijskih programov za kakovostno starost.

Glede na ponudbo izobraževalnih priložnosti za starejše odrasle se nam zastavlja vprašanje, ali so te priložnosti ustrezne in zadostne in kolikšen delež starejših odraslih se v ponujene programe vključuje.

Na ta vprašanja smo iskali odgovor s pomočjo podatkov treh raziskav o udeležbi odraslih prebivalcev Slovenije v izobraževanju, ki so bile izvedene v treh časovnih točkah. V ponovni analizi smo v podatkih vseh treh raziskav ločili starejše kot posebno skupino. Želeli smo ugotoviti, ali in koliko se starejši odrasli v Sloveniji sploh vključujejo v izobraževanje, kaj jih pri tem spodbuja in kaj jih odvrta od udeležbe. Ti podatki so nam bili izhodišče za nadaljnje kvalitativne raziskave o

dejanski vlogi in pomenu izobraževanja starejših odraslih, o vsebinah, namenu in poteku tega izobraževanja; podatki so že v obdelavi.

Prvo raziskavo »Izobraževanje odraslih kot strateški dejavnik pospeševanja našega družbenega in tehnološkega razvoja« je v okviru širšega projekta »Slovensko javno mnenje leta 1987« izvedel pedagoški inštitut (Jelenc 1989). Drugo in tretjo raziskavo, ki sta bili izvedeni leta 1998 in leta 2004 – obe sta imeli naslov »Udeležba prebivalcev Slovenije v izobraževanju odraslih«² in sta bili del mednarodnega projekta *International Adult Literacy Survey* –, pa je izvedel Andragoški center Republike Slovenije (Mohorčič Špolar *et al.* 2001). Med raziskavami je kar nekaj razlik v vsebini in izboru indikatorjev in uporabljeni metodologiji³, kar zmanjšuje možnost primerjave zbranih podatkov. Raziskave niso bile zasnovane z namenom longitudinalne analize, vendar dajejo vsaj nekaj delno primerljivih podatkov o izobraževanju starejših odraslih v Sloveniji.

V raziskavo leta 1987 je bilo vključenih 1.934 odraslih, starih več kot 18 in manj kot 70 let, medtem ko so bili v drugo in tretjo raziskavo vključeni odrasli, stari več kot 16 in manj kot 65 let (leta 1998 je bilo v raziskavo zajetih 2.558 odraslih, leta 2004 pa 2.457 odraslih). V vseh treh raziskavah gre za reprezentativen vzorec slovenske populacije; vključeni so bili odrasli prebivalci Slovenije, ki v tistem času niso bili učenci, dijaki ali študentje začetnega izobraževanja. Za potrebe naše analize smo v primerjave vključili vse osebe,

² Dostop do baze podatkov obeh raziskav nam je omogočil Andragoški center Slovenije. Podatki raziskave iz leta 2004 še niso objavljeni, saj njihova obdelava po posameznih indikatorjih še poteka. V prispevku smo uporabili le podatke, ki se nanašajo na izobraževanje starejših odraslih v starosti nad 60 let in nam jih je Andragoški center Slovenije odstopil za potrebe primerjave s predhodnima raziskavama o udeležbi odraslih prebivalcev Slovenije v izobraževanju.

³ V raziskavi leta 1987 so bili zbrani podatki o formalnem in neformalnem izobraževanju, samostojnem učenju in samozobraževanju odraslih. V raziskavah leta 1998 in 2004 pa so bili zbrani le podatki o formalnem in neformalnem izobraževanju odraslih (ožji izbor indikatorjev), vprašanje o ovirah pa je bilo zastavljeno le v izobraževanju dejavnim in potencialno dejavnim odraslim. Kaj je oviralo tiste, ki se ne izobražujejo in se tudi niso izobraževali v zadnjih dvanajstih mesecih, ne vemo. Ta podatek bi bil gotovo pomemben za premislek o taki zasnovi izobraževanja, da bi bilo privlačnejše za skupine, ki se ga zdaj ne udeležujejo.

starejše od 60 let (ne glede na zgornjo starostno mejo anketiranih v raziskavah).

Če primerjamo delež starejših od 60 let med vsemi respondenti v treh raziskavah, vidimo, da je njihov delež v vzorcu prve raziskave (leta 1987) 12%, v vzorcu druge raziskave (leta 1998) 7,4%, v vzorcu tretje raziskave (leta 2004) pa je starejših od 60 let 8,7% vseh anketirancev.

Za interpretacijo podatkov je pomembno tudi to, da je veliko upokoјencev mlajših od 60 let. Leta 1998 je tako obsegal delež upokoјencev 15,3% celotnega vzorca; 39,4% vseh upokoјencev je starih 61 let in več, 35,5% je starih med 56 in 60 let, kar 24,8% upokoјencev pa je starih 55 let in manj. V letu 2004 je delež upokoјencev v celotnem vzorcu narasel na 18,4%; 45,8% upokoјencev je starejših od 60 let, kar 24,8% anketirancev pa je bilo tudi v tem letu starih 55 let ali manj. Leta 2004 je v skupini starejših od 60 let 95,2% upokoјencev. Ti podatki kažejo na počasno dvigovanje starosti upokoјencev, po drugi strani pa na povečevanje deleža upokoјencev v slovenski družbi. V preteklem obdobju je bilo za Slovenijo značilno zgodnje ali predčasno upokoјevanje nekaterih skupin prebivalstva, ki so v procesu prestrukturiranja gospodarstva v času tranzicije postali odvečna ali težko zaposljiva delovna sila. Struktura upokoјencev v Sloveniji zahteva ponovni razmislek o zasnovi in organizaciji izobraževalnih dejavnosti za starejše in upokoјence; ti so še zelo dejavna ciljna skupina, ki potrebuje možnosti za kvalitetno preživljanje prostega časa.

DELEŽ STAREJŠIH ODRASLIH

Delež odraslih v Sloveniji pa tudi delež starejših odraslih, ki se vključujejo v izobraževanje⁴, sta se od leta 1987 do leta 2004 precej spreminjala. Podatki raziskave iz leta 1987 kažejo, da je med

⁴ Za dejavne udeležence v izobraževanju so šteli vse, ki so odgovorili, da so se izobraževali v času anketiranja ali v zadnjih dvanajstih mesecih (v različnih programih izobraževanja, bodisi v izobraževalnih bodisi drugih organizacijah, vključno z izobraževalnimi programi na radiu in televiziji). Za potencialno dejavne udeležence so šteli vse, ki so odgovorili, da se zdaj ne izobražujejo in se tudi v zadnjem letu niso izobraževali, da pa bi se želeli izobraževati v prihodnosti. Nedejavni so tisti, ki se niso udeleževali programov izobraževanja in tudi za naprej ne navajajo, da se želijo izobraževati (Jelenc 1989: 17–18).

vsemi odraslimi, dejavnimi v izobraževanju (26,8 % celotnega vzorca), delež starejših od 60 let le 5,3 %. Še pomembnejše za nas pa je, da je med starejšimi od 60 let v letu 1987 dejavnih udeležencev izobraževanja 15,6 %, potencialnih udeležencev 2,6 %, nedejavnih pa kar 81 % vseh starejših odraslih. V letu 1998 je bilo med vsemi dejavnimi (31,1 % celotnega vzorca) starejših od 60 let le 1 %. Po drugi strani vidimo, da se je tistega leta med starejšimi od 60 let izobraževalo le 3,6 % anketirancev, potencialno dejavnih je bilo 21,7 % in izobraževalno nedejavnih 74,7 %. Leta 2004 je bilo med starejšimi od 60 let dejavnih 12,1 % respondentov, 21,4 % je bilo potencialno dejavnih, še vedno pa je bilo med vsemi starejšimi od 60 let kar 66,5 % takih, ki se niso izobraževali.

Tabela 1: Starejši od 60 let glede na dejavnost v izobraževanju odraslih

	Dejavni	Potencialno dejavni	Nedejavni	Skupaj
1987	15,6 %	2,6 %	81,8 %	100 %
1998	3,6 %	21,7 %	74,7 %	100 %
2004	12,1 %	21,4 %	66,5 %	100 %

Vira: Jelenc 1989, Mohorčič Špolar 2001. Podatki za leto 2004 še niso bili objavljeni.

Videti je, da se odrasli s starostjo vse manj izobražujejo, kajti za druge starostne skupine odraslih (mlajše od 60 let) je značilno, da je delež dejavnih v izobraževanju le malo manjši kot delež nedejavnih. Na podlagi rezultatov vseh treh raziskav torej vidimo, da se je delež dejavnih starejših odraslih v izobraževanju od leta 1987 do leta 1998 precej zmanjšal, nato pa spet nekoliko povečal. Po podatkih raziskave leta 1987 je bil delež dejavnih starejših, starih 60 let in več, 15,6 %, leta 1998 pa le še 3,6 %; leta 2004 se delež dejavnih med starejšimi zopet dvigne na 12,1 %. V istem obdobju se je povečalo število potencialno dejavnih (s 3,6 % na 21,7 % oz. 21,4 % v letu 2004); delež nedejavnih starejših odraslih v izobraževanju se je z 81 % leta 1987 zmanjšal na 75 % v letu 1998 in se nato v letu 2004 ustavil pri 66,5 %.

Iz tega lahko sklepamo, da na odločitev starejših odraslih, da se izobražujejo, poleg drugih dejavnikov gotovo vpliva tudi obstoječa ponudba izobraževanja za starejše, ki še vedno ni ustrezna – bodisi da s svojimi vsebinami pa tudi

organiziranostjo ne pritegne zadostnega števila starejših odraslih bodisi da se ne odziva dovolj na izražene in predvidene potrebe starejših odraslih. S pregledom možnosti izobraževanja za starejše v Sloveniji smo ugotovili, da se je med leti 1987 in 2004 ponudba izobraževanja za starejše sicer nekoliko izboljšala, očitno pa bo treba razmišljati tudi o drugih dejavnikih, ki vplivajo na vključevanje starejših odraslih v izobraževanje; tu mislimo zlasti na upoštevanje izkušenj in znanja starejših odraslih, starejšim primeren način dela, ustrezno postavljene cilje izobraževanja, dostopnost izobraževanja in upoštevanje razlik med starejšimi tako glede stopnje izobrazbe kot tudi motiviranosti.

Stopnja izobrazbe je pomemben dejavnik udeležbe v izobraževanju odraslih. Podatki o izobrazbeni strukturi starejših odraslih v programih izobraževanja v Sloveniji v letu 1998 kažejo, da ima več kot polovica anketirancev, starejših od 60 let, končano le osnovno šolo ali manj. Skoraj tretjina starejših od 60 let (29,8 %) ima le 5–8 razredov osnovne šole; to je skupina z največjim deležem glede na ostale starostne skupine. Približno četrtnina starejših ima 2- ali 3-letno srednjo šolo (24,3 %), 15,6 % ima končano 4-letno srednjo šolo, 7,3 % starejših pa ima višjo šolo ali več. Podatki za leto 1998 kažejo, da je delež starejših odraslih, ki imajo končano zgolj osnovno šolo ali manj, bistveno višji od deleža odraslih s tako stopnjo izobrazbe v drugih starostnih skupinah.

Do leta 2004 je delež starejših odraslih s končano osnovno šolo ali manj upadel na 35,2 %; delež starejših odraslih, ki so končali poklicno šolo, ostaja skoraj enak (27,2 % starejših), narasel pa je delež starejših odraslih s štiritletno srednjo šolo (22,1 %) in višjo oz. visoko šolo ali več (15,5 %). Vidimo, da se je izobrazbena struktura starejših odraslih v zadnjih letih izboljšala, kar bi lahko razumeli kot boljšo pripravljenost starejših odraslih za izobraževanje. Delno se je to sicer pokazalo s ponovnim porastom udeležbe od leta 1998 do 2004, vendar pa delež izobraževalno dejavnih starejših odraslih še vedno ni dosegel ravni izpred sedemnajstih let.

Podatki iz vseh treh raziskav kažejo, da se starejši odrasli najpogosteje odločajo za izobraževanje, ki je bodisi povezano z njihovimi hobiji bodisi zvišuje kakovost njihovega življenja. Med vsemi, ki so se leta 1987 izobraževali za pridobitev izobrazbe, je bilo le 0,7 % starejših od 60 let. Formalno izobraževanje in izobraževanje za delo bolj privlačita mlajše, starejši pa se bolj

vključujejo v programe neformalnega izobraževanja in v splošne programe (Jelenc 1989: 57); med tistimi, ki so se izobraževali prek radia in televizije ali se odločali za izobraževanje v društvih in klubih, je bil velik delež starejših od 60 let.

To lahko pojasnimo tudi tako, da je bilo pred tranzicijo malo izobraževalnih programov (zlasti neformalnega izobraževanja), ki bi bili namenjeni starejšim odraslim oz. ki bi zadovoljevali potrebe starejših odraslih. Prvenstveno je bilo poskrbljeno za socialno oskrbo starejših odraslih, če so jo potrebovali, pri tem pa izobraževanje ni imelo pomembne vloge. Izobraževanje je lahko pomemben dejavnik vzpostavljanja socialne opore starejšim, če je seveda ustrezno zasnovano in organizirano. Prav v tej fazi je pomembno sodelovanje različnih strok, saj lahko le s timskim pristopom upoštevamo vse izražene in zaznane potrebe starejših odraslih po izobraževanju, ki se povezujejo tudi z drugimi potrebami starejših odraslih.

Med starejšimi od 60 let, ki so se izobraževali v času anketiranja, se jih je v letu 1998 izpopolnjevalo in usposabljal kar 61,3 %⁵; pri vprašanju, kaj je bil glavni namen tega izobraževanja ali usposabljanja, pa je 91,4 % starejših od 60 let navedlo, da so se izobraževali zaradi osebnega interesa in ne poklicne kariere oz. dela (mislili so verjetno predvsem izpopolnjevanje za delo, ki ga opravljajo prostovoljno ali v okviru društev, klubov in drugih organizacij, povezanih z njihovimi hobiji). Nihče v izbrani starostni skupini niti v letu 1998 niti v letu 2004 ni navedel izobraževanja za pridobitev kakršne koli formalne izobrazbe oz. spričevala, kar seveda ne preseneča. Anketiranci, starejši od 60 let, se v anketi niso mogli odločati med programi in organizacijami, ki se ukvarjajo z izobraževanjem starejših odraslih, ker vprašalnik ni vključeval te ponudbe.

Podatki raziskave iz leta 1998 kažejo, da je približno 60 % upokojencev mlajših od 60 let (v letu 2004 je mlajših od 60 let še vedno skoraj 55 %), teh pa v podrobnejšo analizo nismo vključili. Med vsemi upokojenci jih je kar 79 % navedlo, da se izobražujejo za osebne potrebe. Iz tega bi lahko sklepali, da se sčasoma, še zlasti pa po 60. letu starosti dejavnost starejših odraslih pomembno

spremeni; večina njihovih interesov se preseli iz delovne v zasebno sfero. To zahteva pripravo ustreznih izobraževalnih dejavnosti za starejše, ki morajo biti drugačne od tradicionalne ponudbe programov za izobraževanje odraslih.

KAJ SPODBUJA IN KAJ ODVRAČA

Med pomembne dejavnike udeležbe v izobraževanju odraslih lahko štejemo stopnjo predhodne izobrazbe, izkušnje iz začetnega in nadaljevalnega izobraževanja, pomemben je vpliv poklica oz. zaposlitve, zelo pomembno vlogo pa imajo tudi različni psihološki dejavniki, npr. motivacija za izobraževanje, ovire, na katere naletijo pri izobraževanju, pa tudi osebne lastnosti in drugi dejavniki. Raziskave kažejo, da se starejši odrasli v izobraževanje vključujejo zlasti zaradi notranje motivacije, saj se ne vključujejo v te dejavnosti le zaradi samouresničevanja, zadostitve intelektualne radovednosti in obvladovanja lastnega življenja, temveč tudi zaradi priložnosti, da vzpostavijo nove prijateljske vezi, in zaradi medsebojne pomoči. Zadovoljujejo jim potrebe po varnosti in stabilnosti (Fisher, Woolf 1998, Gaskell 1999, Findeisen 1999). Motivacija za učenje in izobraževanje je v starosti pogosto šibka in odvisna od ustreznih spodbud v okolju, še zlasti če izobraževalna ponudba ni osmišljena in poleg novega znanja ne vzpostavlja drugih razsežnosti socialne opore in pomoči starejšim odraslim. Prav zaradi tega je treba vlogo izobraževanja za to ciljno skupino osmisliti z vidika povezovanja in aktiviranja starejših odraslih in čim bolj dejavnega vključevanja vseh udeležencev v učne dejavnosti. To daje učenju smisel in učečim se zadovoljstvo; s tega vidika moramo tudi presojeti obstoječo ponudbo izobraževanja za starejše.

Večina starejših od 60 let je kot temeljne motive za izobraževanje tako v raziskavi leta 1987 kot leta 1998 navedla tiste, ki oblikujejo skupni motiv »povečati uspešnost svojega delovanja«. Sem so vključeni odgovori kot »pridobiti znanje, omogočiti si svoj razvoj«, »izboljšanje svojega položaja«, »uspešnost pri delu, poklicu, stroki«, »obvladovanje odnosov v družbi, uveljavitev« ipd. Za motiv »povečati uspešnost svojega delovanja« se je leta 1987 opredelilo 57 % starejših od 60 let, leta 1998 pa 61 % vseh v tej starostni skupini. Pri obeh raziskavah so bili pomembni tudi drugi motivi, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v nobeno skupno kategorijo,

⁵ Tu je bilo mišljeno zlasti neformalno izobraževanje, in sicer pretežno za potrebe dela. Da pri skupini starejših odraslih v resnici ne gre za običajno, z delom in zaposlitvijo povezano razumevanje izpopolnjevanja oz. usposabljanja, dokazujejo tudi njihovi ostali odgovori.

npr. »doseči cilj«, »imeti urejeno okolje«, »veselje do narave«, »veselje do določenega znanja« ipd. Pomemben razlog za vključitev starejših od 60 let v izobraževanje je »veselje do učenja«, ki je pri obeh raziskavah pri starejših od 60 let glede na ostale starostne skupine tudi najmočnejše zastopan motiv. Leta 1998 je izbralo ta motiv kot pomemben kar 17 % starejših odraslih. To ne preseneča, saj s starostjo motive, povezane z delom in zaposlitvijo – še zlasti pri bolj izobraženih – nadomeščajo motivi, povezani z željo po samouresničevanju in večjo kakovostjo bivanja.

Raziskava iz leta 2004 je bila metodološko nekoliko drugačna kot prejšnji dve raziskavi, ko so anketiranci med vsemi navedenimi motivi izbirali najpomembnejše; zdaj so respondenti vsakemu od navedenih motivov določili ustrezno vrednost (nepomemben, pomemben, zelo pomemben). Starejši od 60 let so v letu 2004 kot zelo pomembne izbrali te razloge: »družabni stiki« (64 % starejših anketirancev), »veselje do učenja in izobraževanja« (61 %), »uspešnost pri delu, v stroki« (32 % respondentov); ostali navedeni motivi se starejšim od 60 let niso zdeli pomembni, kar ni presenetljivo, saj so bili povezani z delom in zaposlitvijo.

Rezultati raziskave iz leta 1987 kažejo, da se s starostjo večajo ovire za izobraževanje. Pri vseh enajstih ovirah za izobraževanje, ki so jih udeleženci navajali v preteklosti, se je izkazalo, da jih so starejši odrasli že od 40. leta starosti naprej zaznali v večjem obsegu kot mlajši (Jelenc 1989: 164).

Pri skupini odraslih, starejših od 60 let, sta se v letu 1987 kot najbolj izraziti oviri v preteklem izobraževanju⁶ izkazali prezaposlenost (36,4 % starejših) in družinske obveznosti (36,4 %). Starejši odrasli nato kot oviro v preteklosti navajajo prevelike stroške (31,2 %) in oddaljen kraj izobraževanja (25,1 %), sledijo pa težave, ki so jih imeli zaradi neustrezne prejšnje izobrazbe (19 %). Ista skupina pa pri svojem izobraževanju v prihodnosti kot največjo oviro vidi starost (to oviro navaja 61,9 % anketirancev), skrbi pa jih tudi, da jim bo izobraževanje oteževala prejšnja izobrazba

⁶ Anketiranci so lahko tu izbirali med več ovirami, zato je seštevek deležev odraslih, ki so navedli posamezne ovire, več kot 100 %. Pri tej raziskavi imamo odstotke natančne do ene decimalke, kar smo uporabili tudi pri prikazu; pri raziskavi leta 1998 smo lahko uporabili le odstotne podatke, zaokrožene na celo število.

(19,5 %). Kot pomembno oviro pri izobraževanju v prihodnosti navajajo tudi zahteven program izobraževanja (16,9 %) in prevelike stroške (13 %), poudarjajo pa tudi strah pred izpiti (12,1 %).

V raziskavah leta 1998 in 2004 so po razlogih, ki so anketirance odvrčali od izobraževanja, spraševali le dejavne in potencialno dejavne odrasle (v letu 1987 pa tudi nedejavne odrasle), in sicer glede izobraževanja, usposabljanja ali izpopolnjevanja, ki se ga v preteklosti niso udeležili, a bi se ga želeli (Mohorčič Špolar *et al.* 2001: 135). Pri tem starejši od 60 let kot najpomembnejšo oviro, ki jih je odvrnila od izobraževanja, navajajo prezaposlenost (35 %). Precej manjši delež starejših od 60 let navaja kot pomembno oviro neustrezne programe izobraževanja (16 %) in družinske obveznosti (14 %). Od izobraževanja so starejše odvrčali tudi preveliki stroški (11 % anketirancev), medtem ko prejšnja izobrazba ni bila več ovira.

Podobno kot pri ugotavljanju razlogov za udeležbo je bila v letu 2004 tudi pri ugotavljanju ovir za izobraževanje metodologija zbiranja drugačna kot v prejšnjih dveh raziskavah, kar otežuje neposredno primerjavo. Anketiranci so navedenim oviram določali pomembnost (zame nepomembna, pomembna ali zelo pomembna ovira). V letu 2004 so starejši od 60 let kot zelo pomembne navedli te ovire: »pomanjkanje časa« (45,5 % respondentov), »družinske obveznosti« (28,9 %), »zdravstveni razlogi« (26,7 %) in »izobraževanje je bilo predrago« (20,5 % starejših od 60 let).

Če primerjamo podatke vseh treh raziskav, vidimo, da so pomanjkanje časa kot največjo oviro ocenili starejši odrasli tako leta 1987 kot tudi v letih 1998 in 2004. Družinske obveznosti, stroški izobraževanja in prejšnja izobrazba starejših odraslih v letu 1998 ne ovirajo več tako kot desetletje prej. Ta premik lahko pojasnimo s tem, da je leta 1998 večino izobraževanja, v katerega so se vključevali starejši odrasli, financirala bodisi država bodisi organizacija, v kateri je potekalo izobraževanje. Morda lahko odgovore starejših odraslih leta 1998, da stroški izobraževanja niso pomembna ovira za vključitev, pojasnimo tudi s tem, da se izobražujejo zlasti tisti starejši odrasli, ki imajo dovolj visoke prihodke, to pa so večinoma bolj izobraženi.

SKLEPNE MISLI

Poleg skrbstvenih dejavnosti so za vzpostavljanje mreže socialne opore pomembne tudi druge dejavnosti za starejše, ki jim doslej ni bilo namenjeno dovolj pozornosti. Z uveljavljanjem strategije vseživljenjskega učenja in izobraževanja postaja vse bolj pomembno izobraževanje za odrasle v t. i. tretjem življenjskem obdobju, ki zmanjšuje družbeno izključenost starejših. Možnosti izobraževanja starejših odraslih v Sloveniji so še vedno razmeroma skromne, saj je izobraževalna ponudba za odrasle v vseh starostnih obdobjih zvečinoma namenjena bolj motiviranim in tudi bolj izobraženim odraslim, vsebinsko pa prevladuje izobraževanje za potrebe dela in zaposlitve. Ker gre pri izobraževanju starejših za povsem drugačne cilje izobraževanja – bolj socialne in manj kognitivne in poklicne –, bi bila za razvoj različnih vrst izobraževalnih dejavnosti za starejšo populacijo nujno potrebna jasnejša strategija razvoja izobraževalnih možnosti, ki bi vključevala tudi mehanizme spodbujanja udeležbe in večjo finančno podporo države.

Podatki treh raziskav o udeležbi v izobraževanju kažejo, da se starejši odrasli pri nas vključujejo zlasti v programe neformalnega izobraževanja, ki jih organizirajo različne, tudi neizobraževalne institucije. Nove možnosti za izobraževanje starejših odraslih se ponujajo zlasti z razširitvijo programov univerz za tretje življenjsko obdobje po Sloveniji in z razvejanim omrežjem študijskih krožkov, dopolnitev pa ponujajo tudi medgeneracijski programi in skupine starejših za samopomoč, ki jih izvajajo nekatere organizacije (npr. Inštitut Antona Trstenjaka, Združenje za socialno gerontologijo in gerontagogiko Slovenije, gerontološko društvo, zveza medgeneracijskih društev za kakovostno starost).

Na podlagi rezultatov predstavljenih raziskav lahko sklepamo, da bo treba v Sloveniji okrepiti obstoječe možnosti izobraževanja za starejše (univerza za tretje življenjsko obdobje kljub stalnemu povečevanju števila programov ne more zadostiti vsem potrebam starejših), potreben pa bo tudi razmislek o vzpostavljanju drugačnih strategij pridobivanja stalnih neudeležencev izobraževanja, ki trenutno sestavljajo največji delež starejših odraslih. Tudi podatki slovenskih raziskav o udeležbi odraslih v izobraževanju, kjer so poudarjeni dejavniki, ki odvrtaajo starejše odrasle od izobraževanja (prezaposlenost, družinske

obveznosti, oddaljenost od kraja izobraževanja in neustrezni programi), kažejo, da bo treba v prihodnosti pri zagotavljanju izobraževanja za starejše odrasle bolj upoštevati dejanske interese, potrebe in možnosti starejših.

Čeprav so starejši odrasli skupina, ki se glede na druge starostne skupine v večjem deležu vključuje v izobraževanje zaradi »veselja do učenja«, preseneča njihova nizka udeležba. Očitno so priložnosti za izobraževanje, ki bi pritegnilo starejše, še vedno nezadostne, saj se starejši odrasli kljub intrinzični motivaciji vanje ne vključijo. V nadaljevanju raziskave bomo s kvalitativno metodo podrobneje preučili značilnosti izobraževanja starejših odraslih in globlje vzroke za njihovo nizko udeležbo v izobraževanju. V luči kritične izobraževalne gerontologije bi bilo treba premisliti tudi o priložnostih, ki jih daje izobraževanje za vzpostavljanje socialnih mrež starejših, in priložnostih za dejavnejšo integracijo starejših odraslih v njihovo okolje. Z izobraževanjem bi naraslo število virov socialne opore, hkrati pa bi izobraževanje spodbudilo vse štiri razsežnosti socialne opore, druženje in emocionalno, instrumentalno in informacijsko oporo.

V svetu socialne mreže starejših odraslih dopolnjujejo različni medgeneracijski ali mešani programi izobraževanja, s katerimi se zvečata sodelovanje in interakcija med generacijami; obstajajo programi »*co-learning*« za delo s šolskimi otroki, »*helping*« za medsebojno pomoč mlajših in starejših, »*mentoring*«, pri katerih so starejši v vlogi svetovalca, medgeneracijski »*child-care*« za sodelovanje predšolskih otrok in starejših itn. (Manheimer *et al.* 1995, Midwinter 1997, Granville, Ellis 1999). Taki programi so v svetu pogosti, dopolnjujejo pa jih različne oblike skupnostnega izobraževanja in prostovoljnega dela, ki jih za uspešno vzpostavljanje socialne opore starostnikov v skupnosti in zmanjševanje njihove socialne izključenosti poudarjajo raziskave v Veliki Britaniji (Bowman, Burden 2002). Tudi v Sloveniji naj bi v prihodnosti namenili več pozornosti programom, ki spodbujajo dejavno udejstvovanje starejših odraslih na različnih ravneh družbenega življenja. Z različnimi izobraževalnimi projekti bi bilo treba razviti modele, ki bi bili najustrenejši za starajočo se družbo. Taki modeli naj bi vključevali dinamične možnosti vloge starejših odraslih, zlasti pa naj bi vključevali izobraževalno dimenzijo. S pomočjo izobraževanja se spreminja odnos vseh do starih ljudi v družbi in odnos starih

ljudi do samih sebe, aktivirajo se zaloge znanja in izkušnje starejših, starejši si pridobijo nova znanja in sposobnosti ter se prilagodijo novim okoliščinam, spodbujena sta njihov individualni razvoj in osebna rast. Pri tem je izredno pomembno, da so starejši sami gonilo in izvir vsebinskega in izvedbenega načrta izobraževalnih dejavnosti. V ponudbi programov za izobraževanje starejših so pomembni tudi programi in organizacije za zaposlitev in delo. Njihova vloga je lahko nadaljevanje zaposlitvene dejavnosti starejšega, ki lahko poteka z delnim delovnim časom, lahko pa ti programi podpirajo prostovoljsko delo v organizacijah v skupnosti, ljubiteljsko delovanje, povezano s hobiji ali pa domača in gospodinjska dela, ki jih starejši opravljajo zase ali za druge (otroke, sosede, ipd.).

VIRI

- BOWMAN, H., BURDEN, T. (2002), Ageing, Community Adult Education, and Training. *Education and Ageing*, 2-3: 147-167.
- CROWTHER, J., GALLOWAY, V., MARTIN, I. (ur.) (2005), *Popular Education: Engaging the Academy. International Perspective*. Leicester: National Institute of Adult Continuing Education.
- CUSACK, S. A. (1999), Critical Educational Gerontology and the Imperative to Empower. *Education and Ageing*, 1: 21-37.
- CUSACK, S. A., THOMPSON, W. J. A. (1998), Mental Fitness: Developing a vital Aging Society: Mens sana in corpore sano. *International Journal of Lifelong Education*, 5: 307-317.
- DRAGOŠ, S., LESKOŠEK, V. (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- ELMORE, R. (1999), Education for older People: The moral Dimension, *Education and Ageing*, 1: 9-20.
- ERIKSON, E. H. (1994), *Vital Involvement in old Age*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- FINDEISEN, D. (1999), *Izobraževanje odraslih v njihovih poznejših letih*. Univerza v Ljubljani: Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko in andragogiko (doktorska disertacija).
- FISHER, J. C., WOLF, M. A. (ur.) (1998), *Using Learning to Meet the Challenges of older Adulthood*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Formosa, M. (2002), Critical Gerogogy: Developing practical Possibilities for critical educational Gerontology. *Education and Ageing*, 1: 73-85.
- GASKELL, T. (1999), Motivation, Process and Participation: The Effect of Context. *Education and Ageing*, 3: 261-276.
- GLENDENNING, F. (2000), *Teaching and Learning in later Life: Theoretical Implications*. Aldershot: Ashgate.
- GRANVILLE, G., ELLIS, S. W. (1999), Developing Theory into Practice: Researching intergenerational Exchange. *Education and Ageing*, 3: 231-248.
- HLEBEC, V. (2004), Socialna omrežja starostnikov. V: NOVAK, M., et al., *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (111-120).
- HLEBEC, V., KOGOVŠEK, T. (2003), Konceptualizacija socialne opore. *Družboslovne razprave*, 21, 43, 103-126.
- JELENC, Z. (1989), *Odrasli prebivalci Slovenije v izobraževanju*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Skupnost izobraževalnih centrov.
- KILGORE, D. W. (1999), Understanding Learning in social Movements: A Theory of collective Learning. *International Journal of Lifelong Education*, 3: 191-202.
- KRAJNC, A. (1992), *Kako smo snovali slovensko univerzo za tretje življenjsko obdobje*. Ljubljana: Univerza za tretje življenjsko obdobje.
- (1999), Paradoks tretjega življenjskega obdobja: Starejši odrasli imajo več osebne svobode, možnosti za uresničevanje ciljev pa manj. *Andragoška spoznanja*, 3: 5-18.
- MANDIČ, S., HLEBEC, V. (2005), Socialno omrežje kot okvir upravljanja s kakovostjo življenja in spremembe v Sloveniji med letoma 1987 in 2002. *Družboslovne razprave*, 21, 49-50: 263-285.
- MANHEIMER, R. J., SNODGRASS, D. D., MOSKOW-McKENZIE, D. (1995), *Older Adult Education: A Guide to Research, Programs, and Policies*. Asheville: North Carolina Center for Creative Retirement, University of North Carolina.
- MIDWINTER, E. (ur.) (1997), *Releasing the Resource: Older Adults as Helpers in Learning Processes*. Barcelona: European Association for the Education of Adults.
- MOHORČIČ ŠPOLAR, V., et al. (2001), *Udeležba prebivalcev Slovenije v izobraževanju odraslih*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije.
- SUGARMAN, L., WOOLFE, R. (1997), Piloting the Stream: The Life Cycle and Counselling. V: PALMER, S., McMAHON, G. (ur.), *Handbook of Counselling*. London, New York: Routledge (druga izdaja) (22-36).

INTERNETNI VIRI

- Gerontološko društvo: www.geronto-drustvo-slo.si/ (23. april 2005).
- Univerza za tretje življenjsko obdobje: www.univerzazatretejebd-drustvo.si (23. april 2005).
- Združenje za socialno gerontologijo in gerontagogiko Slovenije: www.zdruzenje-zsggs.si/predstavitev/ (23. april 2005).
- Zveza ljudskih univerz Slovenije: www.zveza-lu.si/ (23. april 2005).
- Zveza medgeneracijskih društev za kakovostno starost: www.zveza-medgendrustev.org/ (23. april 2005).